

PIERRE MACHEREY • Edebi Üretim Teorisi

PIERRE MACHEREY 1938'de Fransa'nın Belfort şehrinde doğdu. Felsefe dalındaki üniversite öğrenimini 1961'de Ecole Normale Supérieure'de tamamladı. George Canguilhem'in gözetiminde yazdığı mezuniyet tezinde Spinoza'nın felsefe ve siyaset anlayışını inceledi. 1962-63 yıllarında Marksist filozof Louis Althusser'in düzenlediği *Kapital'i Okumak* [Lire le Capital] seminerlerine aktif katılmaya başladı ve aynı adla kitaplaştıran metne katkıda bulundu. Althusserci ekolde özellikle edebiyat teorisi, post-yapısalcılık, Spinoza ve Hegel felsefesi gibi alanlardaki metinleriyle öne çıkan Pierre Macherey halen Lille Üniversitesi'nde görev yapmaktadır. Daha önce Türkçede yayımlanmış kitapları: *Hegel ve/veya Spinoza* [Hegel ou Spinoza] ve *Kapital'i Okumak* [Lire le Capital].

Bu eser, Institut Français kurumunun yayına destek programından yararlanmıştıdır. Cet ouvrage a bénéficié du soutien des Programmes d'aide à la publication de l'Institut français.

Pour une théorie de la production littéraire

© 1966 Editions François Maspero / La Découverte, Paris

İletişim Yayınları 2714 • Edebiyat Eleştirisi Dizisi 65

ISBN-13: 978-975-05-2587-2

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Barış Özkul

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Naci Ozansoy

DİZİN Berkay Üzüm

BASKI Ayhan Matbaası • SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit • SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

PIERRE MACHEREY

Edebi Üretim Teorisi

Pour une théorie de la production littéraire

FRANSIZCADAN ÇEVİREN

Işık Ergüden

R.'ye ve C.'ye...

Bazı metinler makale biçiminde daha önce yayımlanmıştır:

- 19. ve 24. sayfalar arasındaki bölüm *Deux formes de l'illusion critique* ["Eleştirel Yanılsamanın İki Biçimi"] adı altında *Nouvelle Critique*'de yayımlandı (Mayıs 1966).
- "Tolstoy Eleştirmeni Lenin" aynı adla *Pensée*'de yayımlandı (Haziran 1965).
- "Borges ve Kurmaca Öykü" *Temps Modernes*'de yayımlandı (Ocak 1966).

Bu makaleleri yeniden yayımlamama izin veren dergi yöneticilerine teşekkür ederim

PIERRE MACHEREY

İÇİNDEKİLER

Önsöz · MURAT BELGE	11
----------------------------------	----

BİRİNCİ KISIM

Birkaç Temel Kavram

BİRİNCİ BÖLÜM

Eleştiri ve Yargı	19
--------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

Alan ve Nesne	21
----------------------------	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sorular ve Cevaplar	25
----------------------------------	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Kural ve Yasa	29
----------------------------	----

BEŞİNCİ BÖLÜM

Olumlu Yargı ve Olumsuz Yargı	33
--	----

ALTINCI BÖLÜM

Ters ve Düz	41
--------------------------	----

YEDİNCİ BÖLÜM

Doğaçlama, Yapı ve Zorunluluk	61
--	----

SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Özerklik ve Bağımsızlık	75
DOKUZUNCU BÖLÜM	
İmge ve Kavram: Güzel Dil ve Doğru Dil	79
ONUNCU BÖLÜM	
Yanılsama ve Kurmaca	87
ON BİRİNCİ BÖLÜM	
Yaratma ve Üretim	93
ON İKİNCİ BÖLÜM	
Anlaşma ve Sözleşme	97
ON ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Açıklama ve Yorumlama	103
ON DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Zımnî ve Aşîkâr	111
ON BEŞİNCİ BÖLÜM	
Söylemek ve Söylememek	115
ON ALTINCI BÖLÜM	
İki Soru	121
ON YEDİNCİ BÖLÜM	
İç ve Dış	129
ON SEKİZİNCİ BÖLÜM	
Derinlik ve Karmaşıklık	131

İKİNCİ KISIM

Birkaç Eleştiri

ON DOKUZUNCU BÖLÜM	
Tolstoy Eleştirmeni Lenin	137
YİRMİNCİ BÖLÜM	
Edebi Analiz, Yapıların Mezarı	171

Birkaç Eser

YİRMİ BİRİNCİ BÖLÜM

Jules Verne ya da Eksik Öykü 195

YİRMİ İKİNCİ BÖLÜM

Borges ve Kurmaca Anlatı 289

YİRMİ ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Balzac'ın Köylüler'i: Tutarsız Bir Metin 299

Dızın 341

Önsöz

MURAT BELGE

Altmışların sonlarına kadar Althusser'in adı Türkiye'de pek duyulmamıştı. Ben kendi hesabıma, Çekoslovakya olayı sonrasında TİP içinde başlayan teorik tartışmalarda, Aybar'ın "üst-belirlenme" üstüne konuşması dolayısıyla böyle birinin varlığından "haberdar" oldum. Tabii "üst-belirlenme" ne demektir, bir fikrim yoktu.

Gene o sıralarda bir bursla Britanya'ya gidiyordum. Sussex Üniversitesi'nde bulunmayı seçmiştim. Burada kitapçı dükânına girince *Lire le Capital*'i gördüm (iki cilt, Fransızca; henüz İngilizce'ye çevrilmemişti). Louis Althusser'den başka, kitabın yazarları olarak Étienne Balibar, Jacques Rancière, Pierre Macherey ve Roger Establet adları görünüyordu. Fransızcam iyi değil; sözlük falan, birinci cildi zor belâ okudum. İkinciye girişemedim. Daha sonra kitap İngilizce'ye çevrildiği zaman da ikinci cilt çevrilmedi. Böylece, Althusser'le Balibar'dan sonra gelenlerin bu kitaba katkılarını ben bugün dahi bilmiyorum.

Ama okuyabildiğim Althusser ile Balibar'ın yaklaşımları, teoriye katkıları bana önemli göründü. Bundan sonra bir gözüm, bir kulağım orada, söylediklerini izler oldum.

Bu arada Macherey *Edebi Üretim Teorisi* kitabını çıkarmıştı. Bu kitabın İngilizce'ye çevrilmesi de yanılmıyorsam on yıldan biraz fazla zaman aldı. Ben İngilizce'sinden okudum.

Macherey edebiyat teorisinin can alıcı noktasını kitabının başlığına koymuştu. Burada “Üretim” kavramı önemliydi. “Edebiyat” kavramıyla “üretim” kavramının yanyana gelmesi aslında sık sık rastladığımız bir şeydir ama bu “lafın gelişi” söylenir. Macherey “edebiyat (sanat) bir üretimdir” teziyle geliyordu. Böyle bir tez o zamana kadar pek incelenmiş, tartışılmış bir şey değildi.

Althusser ellilerin son yıllarında başlayarak, altmışlar boyunca, çalıştığı Ecole Normale Supérieure’de çevresinde çoğu öğrencileri olan küçük bir “teori” grubu toplamıştı. Yukarıda, *Lire le Capital*’in yazarları olarak saydıklarımın başka Dominic Lecourt, Alan Badiou, Emmanuel Ferray ve Nicos Poulantzas bu grubun içindeydi. Althusser’in Ortodoks Marksizm’den ayrılan birçok yorumu vardı. “Genç Marx/olgun Marx” ayrımı bunlardan biriydi. Hegel ve Feuerbach etkileri taşıyan genç Marx’ı henüz *epistemolojik kopma*’sını gerçekleştirmemiş, yani *bilim*’e geçmemiş Marx olarak görüyordu. “Yabancılaşma” ve “hümanizm” gibi kavramların Marksist kavramlar olmadığını söylüyordu. O yıllarda Claude Lévi-Strauss’un antropoloji alanında kurduğu “yapısalcı” yöntemle Althusser’in düşüncesi arasında kesişmeler tesbit etmek mümkündü. Öbür yanda Lacan’ın yapısalcı psikolojisi vardı ve buradan Freud’a uzanabiliyordu.

Louis Althusser o yılların namlı Marksist yayıncısı François Maspero ile de iyi bir ilişki kurmuştu. “Théorie” adını verdiği bir dizinin editörlüğünü yapıyor ve yukarıda saydığım daha genç Marksistler’in çeşitli alanlarda aynı teorik yaklaşımı uyguladıkları çalışmalarını yayımlıyordu. Teorik düzeyde bir hayli etkili oldular. Örneğin Britanya’da Hindess ve Hirst ikilisi, bir süre sonra Terry Eagleton onların yaklaşımlarını benimsedi. Ama siyasî olarak pek fazla bir etki yaratamadılar. Althusser’in (ve Poulantzas) ölümünden sonra da bu grup dağıldı.

Birçok ilginç görüş getirdiler. Bir tür dinî inanç gibi bozulmadan saklanmaya çalışılan Marksist teorisinin o yıllara kadar kabul gören tutumlarına teorik müdahalelerde bulundular. Teoriyi genel olarak zenginleştirdiklerini söyleyebilirim. Ancak,

aradan geçen zamandan sonra, dönüp bakınca, en önemli katkılarının ideoloji alanında olduğu sonucuna varıyorum.

Marksizm'in "altyapı/üstyapı" ayrımının amaçlanmamış bir sonucu olduğunu düşünürüm: "madde"yi altyapıya bağlayıp üstyapıyı da elle tutulmaz, gözle görülmez, uçucu, kaçıcı bir âleme çevirmek. Marx kendisi "sınıf ideolojisi gibi kavramlar üstünde durarak bu anlattığıma hiç de benzemeyen bir yaklaşım göstermişti. Ama Marksist teorinin sürekli "vülgarizasyon" sürecinde "maddî gerçeklik" altyapıya inerken üstyapı bunun yansıması olarak görüldü. İdeoloji kaçınılmaz olarak ediledi. Bir değişim gösterecek olsa, bunun anahtarı kendi elinde değildi. Altyapı değişecek, o da buna kendini uyarlayacaktı.

Althusser Okulu'nun önemli çıkışlarından biri "ideoloji de maddidir" teziyle gelmeleri oldu. Bununla bir yandan düşüncüyü, üstyapıyı bir gölge, bir "yansıma" olmaktan çıkarıyor, bir yandan o elle tutulmaz, havai ruh olarak varoluşunu reddediyorlardı. Üstyapının *görece özerk* karakterini vurguladılar.

Bu Okul'un düşüncesine göre toplumun üç temel düzeyi vardır: ekonomi, politika, ideoloji. Bir "düzey" demek, bir "pratik" demektir; "pratik" de *dönüştürücü* bir eylemdir. Ekonomik düzeyde, doğanın ürünlerini kendimiz için yararlı nesnelere dönüştürürüz. Tabii bunu kendi aramızda belirli ilişkiler ("üretim ilişkileri" dediğimiz) kurarak yaparız. Politik düzey ise bu ilişkiler temelinde kurulmuş toplumsal ilişkileri (sınıf ilişkileri, bölüşüm ilişkileri v.b.) dönüştürmek için girilen eylemlerden oluşur, yani "sınıf mücadelesi"dir. İdeolojik pratik, genel, verili ideolojileri dönüştürerek dünya hakkında, kendimiz hakkında (tarih) daha doğru, daha sahih bilgilere ulaşmak için gösterdiğimiz çabalardan oluşur.

Althusser, *Devletin İdeolojik Aygıtları* adını verdiği kitabında bu temelden başlayan ideoloji teorisini geliştirdi. Bu "ideoloji" dediğimiz dünyada sanat ve edebiyatın önemli bir yeri vardı. Althusser kendisi birkaç metinde, *Pour Marx* (Marx için) adını verdiği kitabındaki Brecht üstüne yazılarında olduğu gibi bu konulara da uzandı, ama Althusser edebiyatçı değil, filozoftu. İdeolojinin edebiyat alanında nasıl çalıştığını incelemek

işin başında bu alanı iyi bilen Macherey'ye kaldı. Daha sonra, özellikle Eagleton “üretim olarak sanat ve edebiyat” yaklaşımını zenginleştiren katkılarda bulundu, onu başkaları da (örneğin Hadjinicolau) izledi. Ama alana ilk adım atan Macherey'dir.

İdeolojinin Althusser'e mal edebileceğimiz (ettiğimiz) bu ele alınmış biçimini politik pratik içinde izleyen, sonuçlarına varmaya çalışanlar da öncelikle Laclau-Mouffe çifti oldu. Ama tabii burada bu saydıklarımın hepsinden önce anılması gereken isim Gramsci'dir.

Sanatın, edebiyatın ne olduğunu ilk soranlar (yani bizim bildiğimiz “ilk soranlar”) antik Yunan felsefesinin büyük temsilcileri, Platon ile Aristoteles'tir. Soruya onların verdiği cevap edebiyatın bir “yansıtma” olduğu ve hayatı yansıttığıdır. Aristoteles tarihin *olmuş* olanları bize anlattığını, edebiyatın gerçeklikle ilişkisinin bundan farklı olduğunu, edebiyatın *olabilecekleri* anlattığını söyler. Bu, “alanı yansıtmak” gibi görece “edilgin” bir işleve göre, bu işi yapana, yani “edebiyatçı”ya, “yazar”a daha etkin bir hareket alanı tanıyan bir tanımlamadır. Ancak, “yansıtma olarak edebiyat (ve sanat)” anlayışı aşağı yukarı Romantizm'e, yani on dokuzuncu yüzyıl başlarına kadar bu konuda egemen açıklama olarak kabul edildi.

Edebiyatı bir “yaratma” eylemi olarak gören ilk düşünür İngiliz romantik şairi William Wordsworth oldu. Wordsworth'e göre şair (yani “sanatçı”) doğadan, genel olarak hayattan aldığı gelişigüzel izlenimleri kendi zihninde dönüştüren, kendi kurduğu bir bütünlük içinde sunabilen, onun bunu yapmasına kadar yapılmamış, dolayısıyla bilinmeyen bir yeni bütünlük kurabilen bir kişi, dolayısıyla bir “yaratıcı”dır.

“Üretim” bunların ikisinden de ayrılır. Şunu söyler: insan dünyayı ideoloji aracılığıyla tanır. Ancak ideoloji, insanî ve tarihi bir yapıntı (“construct”) olarak gerçekliğin gerçek bir “resmi” değildir. İnsanlar hayatı, kendi toplumsal ilişkileri içinden bakarak tanımaya çalışırlar. Onun için baktığımız “nesne”nin gerçek tarihiyle bizim onun hakkındaki “bilgi”mizin tarihi özdeş değildir. Bilim adamı nesnel dünya hakkında, içinde doğduğumuz verili ideolojik tanımları, yaklaşımları nesnel bilgi ile

aşan biri, bilim de zaten bu çaba, bu eylemdir. Çarpıcı bir örnek olarak Copernicus'un dünyanın evrenin merkezi olduğu inancını yıkararak, merkezini tayin edemediğimiz bir evrende, merkezi güneş olan bir sistem içindeki çeşitli gezegenlerden bir tanesi olduğunu söylemesi olayına bakabiliriz. Sanatçı (edebiyatçı) bunun benzerini kendi bilgi biçimini kullanarak yapar, o da insanların anlam ve değer dünyalarında olup bitenleri verili ideolojinin verili örtülerini sıyrarak keşfeder.

“Üretim olarak sanat” kavramını, “sanat” dediğimiz çok karmaşık alanı kendi maddi bağlamında daha iyi kavramaya yardımcı olan bir yaklaşım olarak gördüğümü söyleyebilirim. Macherey de bu yaklaşımı kuranlardan biri, erken bir öncü.

BİRİNCİ KISIM

Birkaç Temel Kavram

BİRİNCİ BÖLÜM
Eleştiri ve Yargı

Edebiyat eleştirisi nedir? Bu soru ancak görünüşte basittir. Eleştirmek edebi bir eserin ne olduğunu bilmeye çalışmaktır cevabı verilirse, eleştiri faaliyetine bir araştırma alanı verilmiş olsa da kelimenin gerçek anlamında bir nesne verilmiş olmaz. Diğer yandan, bilmek terimi kuşkusuz biraz çabuk kullanılmaktadır: Bu durumda, başka her şeyi bir yana bırakarak edebi eserlerin incelenmesini belirtmekte 17. yüzyıldan beri öne çıktığı görülen eleştiri kelimesinin anlamının ve kullanımının ne olduğunu kendimize sormak gerekecektir. Belli bir dönemde kullanılmaya başlanan “edebiyat tarihi” deyimini onun yerine geçmeyi başaramadı: edebiyat tarihini edebiyat eleştirisinden hızla ayırt etmek, dolayısıyla bu terimi diğerine karşı elde bulundurmak gerekti. Oysa eleştiri terimi muğlaktır: Kimi zaman, olumsuz yargı olan bir teşhir yoluyla reddi içerir; kimi zamansa sınırların olumlu bilgisini, yani bir faaliyetin olasılık koşullarının incelenmesini belirtir (temel anlamı da budur). Bir anlamdan diğerine rahatlıkla geçilir: Bunlar aynı işlemin ters veçheleri gibidir, hatta uyumsuzlukları içinde bile birbirleriyle bağlantılıdır: “Eleştiri” adını alacak bir disiplin bunu belki de, ikili bir tutumun varlığını adlandırmayı başaran bu muğlaklığa borçlu olacaktır. Olumsuz yargı (mahkûm edici eleştiri-

ri) ile olumlu bilgi (geçici olarak şöyle diyelim: açıklayan eleştiri) arasındaki aykırılık, gerçekten de, sadece zıt olmakla kalmayıp aslen farklı olan iki tutum arasında bir bölünmeye yol açar: değerlendirci eleştiri (zevk ekolü) ve bilgilendirici eleştiri (“edebiyat eleştirisi bilimi”). Normatif faaliyet, spekülative faaliyet: kâh kuralları ifade eder, kâh yasaları. Bir tarafta bir bilim, diğer tarafta bir sanat.¹

Ya biri ya diğeri mi? Yoksa, ikisi birden mi? Bu durumda, bu sanatın uygulanma alanı hangisi, bu bilimin üzerinde çalıştığı nesne hangisi olur?

1 Yani, dar anlamda, bir teknik – y.n.